

Lessen voor levenden II. Over de rol van hospices in deze tijd.

Lezing door Mieke Moor

Ter gelegenheid van het tienjarig Jubileum van Hospice Midden Holland -
Gouda, 3 oktober 2012

Geachte genodigden, in het bijzonder onze staatsecretaris,

Het is mij een eer om op uitnodiging van het bestuur en de directeur van het jubilerende Hospice Midden Holland hier tot u te spreken over de rol van hospices in *deze tijd*. En met de uitdrukking ‘deze tijd’ zit ik er meteen middenin. Want deze uitdrukking wordt nogal veel gebezigd in de deze tijd (!) zo van ‘goh een huis kopen, *en dat in deze tijd*’. Meestal wordt dan bedoeld de financiële crisis waar we nu in zitten, maar ik wil een laagje dieper, want het financiële aspect is naar mijn idee slechts de buitenkant van iets dat door velen van ons diep van binnen wordt gevoeld, namelijk het verlies van de zekerheid dat wij de wereld – en ons leven – met al onze techniek en wetenschap in de hand hebben. Niet alleen de grote (financiële, politieke en sociale) stelsels kraken in hun voegen, ook in het kleine dagelijkse werk komt de ervaring op van het verstrikt zitten in systemen die ooit bedoeld waren om het onszelf makkelijker te maken, maar ons nu in de weg zitten (vb. kwaliteitszorgsystemen?). Mijn stelling is dat hospices, juist ontstaan in het verlangen om zowel mentaal als fysiek als maatschappelijk ruimte te maken voor een levensproces – wat sterven is – dat zich niet houdt aan regels en wetmatigheden, én in het verlangen om het loslaten en het verlies als uitgangspunt van organisatie te nemen, én om te ontsnappen aan de gangbare instituties van zorg en behandeling, en dat allemaal nog vóór de crisis van deze tijd, dat in dat verlangen juist hospices ons iets kunnen leren.

Maar mijn stelling is óók dat veel hospices in de loop van de tijd zijn afgeraakt van dat oorspronkelijke pad, toegegeven hebben aan de druk van transparantie, beheersbaarheid en control en hun rol als voorvechter van andere manieren van zorgverlening hebben prijsgegeven.

Daarom die ‘lessen voor levenden’.

Nu is het wellicht nogal aanmatigend om de titel van zo’n beroemd werk als dat van Elisabeth Kübler-Ross (wie kent dit boek niet? Dit is een exemplaar uit het jaar van uitgave, 1969, de 22^e druk!!) boven mijn verhaal te plaatsen en ‘m ook nog te voorzien van een dikke ‘II’.

Ik werd op dat idee gebracht door een bekende schrijver in palliatief Nederland, Rob Bruntink, die tijdens een gespreksmiddag rond de start van ons Initiatief het Hoge Gras / Hospice 3.0 –

waarvan ik een van de initiatiefnemers ben – het verband legde tussen wat wij met ons hospiceinitiatief probeerden – namelijk iets op te zetten dat NIET zou worden bepaald door allerlei organisatiedoeleinden maar zou uitgaan van wat sterven is en wat stervenden zijn en we wilden het sterven ook vooral niet los zien van het volle leven én de beweging (letterlijk en figuurlijk) die Kübler-Ross met haar boek veroorzaakte: in plaats van te denken vóór de stervenden – hoe makkelijk zit dat niet verstopt in óns (standaard)denken over ‘dé patiënt’ (alsof dé patiënt bestaat!), nodigt zij ons uit om te denken *vanuit* de ervaringen van stervenden zelf. Zij keerde dus een vanzelfsprekend paradigma om / maakte een radicale beweging: wij hebben niet zozeer de stervenden iets te brengen, maar stervenden hebben de levenden juist iets te brengen. Vandaar die lessen. Volgens Bruntink was de tijd rijp om die oorspronkelijke denkrichting van Kübler-Ross weer tot leven te brengen in de toenemende institutionalisering van hospices. Wat hij daar precies mee bedoelde daar kom ik zo op terug.

Een tweede verband met het werk van Kübler-Ross werd ons ook snel duidelijk: de stadia die zij onderscheidt in het proces van sterven – ontkenning, woede, marchanderen, depressie en aanvaardig – bleken al snel ook een grote betekenis te hebben voor situaties waarbij niet direct sprake was van een aanstaande fysieke dood. Immers op tal van momenten in het leven lijden wij verlies: een baan, een liefde, een geloof, onze zekerheid in de huidige economische crisis. Háár les voor ons allemaal was/is dat de dood óók het woord is voor de ervaring van de onvoorspelbaarheid van ons leven überhaupt en onze moeite om daar mee te dealen. Haar werk raakt daarmee ook veel van ons ‘gewone werk’.

In de inleidende hoofdstukken van haar boek legt Kübler-Ross een verrassend verband tussen onze moderne oorlogsvoering en onze toenemende afstand tot de dood. Wat ze zegt is dat moderne oorlogsvoering, en hieronder verstaat ze het gebruik van wapens die het aloude ‘van soldaat tot soldaat oog-in-oog’ staan onnodig maken (één druk op de knop...), heel goed laat zien wat het ultieme effect is van een manier van denken die vooral berekenend is, dat wil zeggen: ingesteld is op getallen in plaats van op individuele ervaringen, op efficiency in plaats van op de dagelijkse ervaring van strijd (met elkaar, de materie, het leven) en die kenmerkend is voor de moderne wetenschap en techniek:

“Waarheen gaat een maatschappij die meer belang hecht aan grote getallen en massa’s dan aan de individuele mens – waar medische faculteiten hopen dat zij meer studenten krijgen, waar het contact tussen docent en student steeds minder wordt en plaats moet maken voor

televisie, geluidsband en film, waardoor weliswaar voor een groter aantal studenten gedoceerd kan worden, maar het menselijk contact tot een minimum wordt gereduceerd? Deze verschuiving van de aandacht van het individu naar de massa is meer dramatisch geweest op andere gebieden van het menselijk verkeer. Een blik op de veranderingen die zich de laatste decennia voltrokken laat ons dat overal zien. In vroegere tijden stond iemand oog in oog met zijn vijand. Hij had een eerlijke kans in een persoonlijk treffen met zijn tegenstander. Nu moet zowel de soldaat als de burger rekening houden met wapens die gericht zijn op massale destructie en die geen enkele kans op ontsnapping laten, zelfs vaak niet, wanneer men is voorbereid. De vernietiging kan zo uit de hemel komen, en duizenden mensenlevens eisen, zoals de bom op Hiroosjima; de vernietiging kan ook het gevolg zijn van gassen of andere vormen van chemische oorlogsvoering – onzichtbaar, verminkend, dodelijk. Het is niet meer deze of die man die vecht voor zijn rechten, voor zijn overtuiging of voor de veiligheid of de eer van zijn gezin, het is de staat – met inbegrip van vrouwen en kinderen – die oorlog voert. Zij kunnen direct of indirect getroffen worden zonder overlevingskansen. Zo hebben wetenschap en techniek er toe bijgedragen dat de vrees voor destructie, en daardoor voor de dood, steeds groter is geworden” (p.21,22)

Wat ze hier zegt is dus: we hebben de dood van ons af georganiseerd en daarmee is ‘ie des te dreigender geworden.

– realiseert u zich dat Kübler-Ross dit schreef ten tijde van de Vietnamoorlog en de enorme politieke onrust die dit veroorzaakte en dat het onderwerp oorlog en het verband met het dagelijkse leven helemaal niet zo ver weg lag als dat dat nu voor de meesten van ons het geval is.

Om die reden wil ik iemand anders ter sprake brengen die in diezelfde tijd als waarin van *Lessen voor levenden* verscheen, óók een verband legde tussen de oorlog en ons dagelijks leven, in het bijzonder ons *werk*. En – mocht u zich ongerust maken waar dat heen moet met al die oorlogsverhalen op zo’n feestelijke dag – u zult zien dat ik daarmee vanzelf uitkom bij de betekenis van hospices en wat die ons kunnen leren.

In 1963 deed de filosofe Hannah Arendt verslag van het proces tegen de oorlogsmisdadiger Adolf Eichmann en zij gaf dit verslag de titel ‘The banality of evil’ mee, dat in 1969 (dus hetzelfde jaar als waarin *Lessen voor levenden* verscheen) in het Nederlands verscheen onder

te titel *De banaliteit van het kwaad*. Die titel maakte veel los, want Eichmann die voor velen de vertegenwoordiger van het kwaad was – of het kwaad in levende lijve – kon toch niet bepaald een ‘alledaagse man’ worden genoemd. Even leek het alsof ze dat wat Eichmann had gedaan – meegeholpen aan de uitroeiing van mensen met een Joodse identiteit – met dat woord banaal ‘goedpraatte’ of ontkende. Maar wat Arendt met dat begrip ‘banaliteit’ bedoelde was dat wat Eichmann daar in die rechtszaal liet zien – namelijk zijn onvermogen om werkelijk verantwoording af te leggen aan zichzelf en de ander over wat hij had gedaan en in plaats daarvan alleen maar gemeenplaatsen kwam over ‘dat dat nu eenmaal zo geregeld was’ of ‘dát dat zijn werk was (de logistiek van het vervoer) en níet wat er met de goeie resultaten daarvan gebeurde’ – dat dat helemaal niet zo veel verschilde van de wijze waarop wij eigenlijk allemaal *gewoon* zijn te werken.

Laat ik hier de totstandkoming van ons eigen initiatief van het Hoge Gras als voorbeeld noemen: op die middag waarop Bruntink ons de titel van het boek van Kübler-Ross weer in herinnering bracht gebeurde het volgende: wij hadden een stuk of 15 mensen uitgenodigd om met ons mee te denken over onze ideeën om een hospice te beginnen buiten de instituties om. Iemand vroeg ons toen wat we eigenlijk wilden zijn en ze gaf toen de suggestie van een voorziening of een beweging. Door die vraag realiseerden wij ons ineens hoe zo’n hospice weer een doel op zichzelf werd terwijl het maar de vraag was of dát was wat nodig was. En zo werden wij een beweging. Althans proberen we dat te zijn.

Nog even over Eichmann: Eichmann was heel goed in zijn vak, maar dat betekende nog niet dat hij ook de goeie dingen deed.

Eichmann was een man die heel doelmatig en efficiënt werkte maar die afgeleerd had om na te denken over wat hij deed en wat Arendt liet zien was dat een eenzijdige focus daarop – en ja wie herkent dat niet in onze huidige werkcultuur? – tot onmenselijke toestanden kon leiden.

Wat zowel Kübler-Ross als Arendt naar mijn idee terecht aan de orde stellen is het gevaar van een denken dat de mens als een individu, de wereld als een gemeenschap en het leven als iets dat per definitie onvoorspelbaar is uit het oog verliest en vergeet dat juist in ons *onvermogen* om te spreken van dé mens, of dé patiënt of dé cliënt of dé gast, het niet- maakbare van ons bestaan onze *vrijheid* ligt. Het is de moeite waard om hier even bij stil te staan: wij *dénken* dat als we overal maar goed over nadenken en zoveel mogelijk vastleggen in wetgeving, in regels en afspraken dat we dan het / ons leven in de hand hebben. Dat ons leven in die zin maakbaar is. Terwijl iedereen weet – en u als een select gezelschap van relaties van Hospice Midden

Holland, dus mensen die, verderweg of dichterbij, weet hebben van de ongrijpbaarheid van de dood / het sterven zijn daarvan getuigen – dat wat wij ‘leven’ noemen, ‘er zijn’ is ook zo’n bekende uitdrukking in het hospicewezen (wat een prachtige vervoeging is van het werkwoord ‘zijn’!) niets te maken heeft met planning en control. Vraag mensen naar de momenten waarop ze ‘echt leefden’, dan zijn dat nooit de geplande momenten, altijd het onverwachte dat zich zomaar plotsklaps aandient: een liefde, een ontmoeting, een blik op iets, een gebaar van iemand. In dat onverwachte lijkt het leven eigenlijk ontzettend op de dood.

Toch dringt dat besef maar mondjesmaat door in de wijzen waarop wij onze wereld hebben georganiseerd.

Ooit, toen ik zelf nog verpleegkundige was, las ik eens een column in het tijdschrift *De Humanist*. De auteur, een Humanistisch Raadsman vertelde over de ervaring van het zitten tegenover iemand die te horen heeft gekregen dat hij ongeneeslijk ziek was. Op dat moment, zo schreef de man, realiseer ik me dat er, of ik het nu wil of niet, een grens tussen mij en die ander ont-/bestaat en hij zag die gesymboliseerd in de tafel tussen hen in – blijkbaar ging dat zo, ieder aan een kant van de tafel.

Ik herkende onmiddellijk wat hij schreef. Ik betrapte mezelf er vaak op dat ik mijzelf aan de veilige kant van de grens tussen mij en mijn patiënten *waande*. En ik had vaak het gevoel dat ik daarmee mijn patiënten tekort deed. Want, om maar even een andere titel van een beroemde schrijfster (Simone de Beauvoir) te noemen: *Alle mensen zijn sterfelijk* – dus ik ook. Maar dit is wat er gebeurt. Tussen mij en die ander ontstaat een grens. En die grens heeft een functie. Hij ordent in de verwarring en geeft de dingen hun plek zodat we ermee kunnen leven. Je zou onze gezondheidszorg kunnen zien als een institutionalisering van die grens waardoor schijnbaar tegenovergestelde posities zijn ontstaan: de levenden tegenover de doden, de gezonde tegenover de zieke, de professional tegenover de patiënt. En die tweedeling, of ordening levert een heleboel op.

Want *juist* door je als professional *niet* te vereenzelvigen met de patiënt kun je iets voor hem of haar betekenen. *Juist* door plekken te creëren waar niet meer behandeld wordt – zoals in een hospice – krijgt iemand de gelegenheid om te sterven. Het gaat hier om een vorm van het ordenen van de werkelijkheid die een heel fundamenteel aspect van ons leven is. Misschien wel het meest basale voorbeeld van die ordeningsactiviteit is het ons eigen maken van de taal – wat door psychoanalitici ook wel onze ‘intrede in de symbolische orde’ wordt genoemd. Stel wij zouden ons níet onderwerpen aan de ordening van de taal, dan zouden wij geen volwaardige mensen kunnen zijn: wij hebben die taal nodig om iemand te kunnen worden/zijn.

In het spreken ontstaat het onderscheid tussen ik en de ander waardoor de wereld ‘behapbaar’ wordt en wij ons erin kunnen bewegen. Kinderen die dat niet leren / niet kunnen leren, in een diep autisme zitten opgesloten, doen niet mee en dat is hartverscheurend. Meer dagelijks is ordenen, organiseren onontkoombaar om dingen goed te laten verlopen. Als dit symposium niet grondig was voorbereid, u geen uitnodiging had gehad, de apparatuur niet was klaargezet, de zaal verwarmd, de koffie gezet, de parkeergarage geopend, uw auto het niet had gedaan en zo kun je eindeloos doorgaan, dan was het niks geworden hier. Met andere woorden het is ontzettend nodig om dingen te organiseren en te regelen en zo doende voor elkaar te krijgen. Máár, in dat ordenen verliezen we ook iets. En het gekke is dat daar maar heel weinig oog voor is. Hoewel er een kentering op gang begint te komen nu wij in de gezondheidszorg zozeer verstrikt raken in onze systemen dat we er vaak niet meer aan toe komen ‘gewoon te doen wat nodig is’. Want wat we in al dat regel, met al dat harde nadenken over waar we heen willen en hoe dan precies en de pogingen om dat vast te leggen in beleidsstukken en planningsdocumenten, maar ook heel dagelijks in de stevige behoefte om te weten waar we aan toe zijn, heel makkelijk *verliezen* is het besef dat het leven fundamenteel niet regelbaar is. En laten we het even heel eenvoudig houden: de dag zoals die vandaag is gelopen had u niet kunnen voorspellen. Misschien een paar grote brokstukken, dat u hier bent bijvoorbeeld, maar wie u hier tegenkomt, waarover u spreekt, waar u door wordt geraakt of in wordt teleurgesteld, dat is een kwestie van afwachten. En díe onvoorspelbaarheid, dat onregelbare, dat niet alleen voor de grote maar ook voor de kleine dingen van het leven geldt: dát is wat de stervenden de levenden kunnen leren. En wat hospices die juist zijn ontstaan vanuit het verlangen om aan die onregelbaarheid recht te doen en ruimte te maken voor een proces dat niemand in de hand heeft, maar waar je wel *bij kunt zijn*, andere organisaties in de zorg te leren hebben. Iedereen die in de buurt van de dood verkeert weet hoe dat – zou ik zeggen - *werkt*. Maar, en dat is mijn stellige waarneming, zelfs hospices, juist díe gemeenschappen die van oorsprong zich juist *buiten* dat doelmatige denken probeerden op te houden en een vrije zone wilden scheppen voor mensen die zijn overgeleverd aan het loslaten van elk idee van het in de hand hebben van het eigen leven, dreigen dat te vergeten. Rob Bruntink, de schrijver die mij op de titel voor deze lezing bracht zei daarover ongeveer het volgende: *veel hospices die ooit zijn begonnen uit een (maatschappelijk) engagement om uit die verstriking van het beterworden-paradigma te willen komen, die een plek wilden creëren waar het sterven zich in een eigen tempo en vorm kon ontvouwen, ongebonden als ware het een ‘thuis’, zijn in de loop van de tijd toch vaak kleine hospitaaltjes geworden, tóch verstrikt geraakt in het eenzijdig*

professionele denken, instituutjes geworden met een scala aan beleidsdocumenten, kwaliteitssystemen en gevangen in de verleiding van het protocollair handelen.

Een schrijnend voorbeeld daarvan was een directeur van een hospice dat ik bezocht die zich ernstige zorgen maakte omdat om er op dat moment geen gasten waren. Het huis stond leeg. De bedden waren onbezet. Onbekommerd stelde ik haar de vraag hoe erg het kon zijn als er even geen mensen dood gingen. Maar er was zelfs geen ruimte om de humor van zo'n gedachte toe te laten. Zij zat – heel plat – met het geld en de concurrentie in haar maag en verder kwam ze even niet.

Een ander voorbeeld speelde zich af in een bijeenkomst van hospicedirecteuren die we vanuit het Hoge Gras hadden belegd en aan wie wij hadden gevraagd hun jaarverslagen mee te nemen en aan wie wij vervolgens de vraag stelden 'wat daar nu niet in stond'. Het was verbijsterend en vervreemdend om te horen dat precies over datgene waar hun hart lag – de voldoening om iets te kunnen betekenen voor stervenden en hun naasten, de samenwerking tussen vrijwilligers, het zijn van een hechte gemeenschap) vrijwel niets geschreven stond, omdat dat nu eenmaal niet paste in wat de stakeholders wilden horen en wat ik maar even samenvat onder de noemer 'bedrijfsvoering'. Misschien nog wel verbijsterender was dat zij dat bijna allemaal goedpraatten: want ja zo hoort dat nu eenmaal.

Eind november promoveert Meralda Slager op het proefschrift 'De banaliteit van het goede' – en let in deze titel op de spannende link die ze legt met Hannah Arendts 'banaliteit van het kwaad'. Slager onderzoekt hierin uitvoerig hoe het komt dat veel werk dat in oorsprong bedoeld was om 'gewoon het goede te doen' – en dat vreemdgenoeg in onze tijd vooral is terecht gekomen in het vrijwilligerswerk / Slagers onderzoeksterrein is trouwens de palliatieve zorg thuis en in hospices – na verloop van tijd tóch in de banaliteit van het standaard geregeld terecht komt. Dat geldt zowel op de schaal van de organisatie: het als bestuurder of directeur bijna fulltime bezig zijn met verantwoording afleggen aan stakeholders, het schrijven van beleidsstukken en, jaarverslagen, het voldoen aan kwaliteitsrapportages, in conclaaf met subsidiegevers. Het geldt ook op het niveau van het dagelijkse werk van vrijwilligers. Zo vertelde Marianne Boone mij een voorbeeld dat expliciet onderwerp van reflectie is in Hospice Midden Holland: de neiging van vrijwilligers om tijdens de overdracht te fixeren op 'professionele' zaken, zoals hoe vol of leeg een catheterzak is, of iemand z'n pillen wel of niet genomen heeft, etc., terwijl de enige echte betekenisvolle informatie heeft te maken met hoe het met iemand gaat.

De kwestie is dat een oplossing voor dit vraagstuk – als het al als zodanig wordt (h)erkend – niet eenvoudig is. Het is niet een kwestie van alle regelgeving aan de kant schuiven en ‘gewoon het goede doen’. Chaos – of complete zelfregulatie – is niet het nieuwe toverwoord. Eigenlijk is het de kunst om te leren balanceren op de smalle grens tussen het regelbare en het onregelbare, om oog te krijgen voor wat Slager het *proces van zorgen* noemt dat een continue heen en weer gaan is tussen luisteren wat nodig is en doen wat (misschien wel on)mogelijk is en de spanning die dat met zich meebrengt niet proberen op te lossen, maar juist uit te houden en vorm te geven.

Mijn eigen ervaring is dat dit allemaal niet zo makkelijk is. Toen ik zo’n jaar of zeven geleden die ervaring en het belang van dat ‘tussengebied’, dat op de grens kunnen opereren, in het organisatiedenken probeerde in te brengen, stuitte ik erop dat de organisatietaal daar hoegenaamd geen toegang voor biedt. Het hele taalgebied van organisaties zit vol doelmatige en instrumentaliteit – wat dacht u bijvoorbeeld van het ‘implementeren van waarden’ of het ‘doorvoeren van een verandering’, of ‘het sturen op output’? Het is om die reden dat ik uitgeweken ben naar ondermeer het discours van de kunst omdat daarin die grenservaring, dat gebied tussen de regels wél voelbaar is. En het zou mij niet verbazen als dat ook één van de opbrengsten (..) is van de tentoonstelling alhier, waarin mensen – gasten van Hospice Midden Holland – iets hebben verbeeld wat niet in woorden uitgedrukt kan worden.

Laatst las ik een *management*recensie (jawel) van het boek *Kijk* van Rudi Fuchs, de voormalig directeur van Stedelijk Museum in Amsterdam. Het boek bestaat uit foto’s van kunstwerken waarbij Fuchs teksten *alleen maar* waarnemingen van die beelden zijn, geen interpretaties dus. De recensieschrijver adviseerde elke bestuurder en manager elk avond één zo’n werk te bekijken en erover te lezen omdat het je leert om te zien wat wij nooit kunnen begrijpen maar desalniettemin waar is.

Zelf leg ik het altijd als volgt uit: wie luistert naar muziek die hem of haar in het hart raakt kan niet uitleggen wat het precies is in die muziek dat hem / haar zo raakt. Precies die ongrijpbaarheid is de kwaliteit van die muziek. En precies die kwaliteit proberen wij in organisaties uit te sluiten, omdat we daar alles willen snappen, begrijpen, meten, transparant hebben etc.

Ik wil daarom, aan het slot van deze lezing, uw aandacht vestigen op het werk hier achter mij. Het één van de beroemde stillevens van Paul Cezanne. En het is treffend dat een stilleven in

het Frans een *nature morte* wordt genoemd: dode natuur – stil leven. In dit werk is is het
blijkbaar allebei tegelijk.

Met deze stilleven – Cezanne heeft veel appels geschilderd – is een revolutie in de kunst
uitgebroken. Want wie goed kijkt kan zien dat dit geen fotografisch werk is, geen nabootsing
van de werkelijkheid, zoals tot dan toe de definitie van kunst was. Het zijn appels, maar niet
op de manier waarop wij gewoon zijn iets te herkennen als een appel. Zo voel je de spanning
van de opgestapelde appels die niet naar beneden rollen. Ook met de tafel – als dat al een tafel
is ! – is iets aan de hand. De verhoudingen kloppen niet. Maar Cezanne probeerde ook niet om
de kloppende werkelijkheid – wat wij daar dan onder verstaan – te schilderen, maar hij
probeerde te schilderen wat appels in wezen zijn. En dat heeft niets maken met zoiets de
afmetingen of functionaliteit. Onze functionele blik en meten-is-weten-blik ketst af op dit
werk. Desalniettemin is dit een ontzettend waar en wezenlijk werk. Dat is een ongelooflijk
inzicht.

Wat stervenden ons kunnen leren is dat het leven niet maakbaar is en dat sterven een proces is
dat niet voorspelbaar verloopt (ook niet volgens de stadia van Kübler-Ross!).

Hospices kunnen, omdat ze kleinschalig zijn en dicht om en op het proces van sterven zijn
ingericht ons iets leren over hoe je het uthoudt op de grens tussen de menselijke ervaring van
het niet-weten en de evenzo menselijke drang tot functionaliteit en institutioneel denken.

Ik wens het bestuur, de directie en de vrijwilligers van Hospice Midden Holland toe dat zij
zich op die grens durven te blijven bewegen.

En ik wens allen die in één of ander verband met hen samenwerken toe dat zij daarvan en met
hen durven leren.

~

Mieke Moor is filosoof en adviseur in de zorg, en verbonden aan het bureau Twynstra Gudde. Ze is
mede-oprichter van Initiatief Het Hoge Gras / Hospice 3.0. Zij promoveerde dit jaar aan de
Universiteit voor Humanistiek op het boek *Tussen de regels. Een esthetische beschouwing over
geweld van organisatie*, waarin zij een cultuurkritische beschouwing geeft op het moderne
doelmatigheidsdenken, waarin volgens haar nauwelijks ruimte is voor de ervaring van onzegbaarheid,
het toeval en de ongerijmdheid van het bestaan.